

BABUS ANTAL

„Látom a sorsomat e népben”

(Illyés Gyula: *Magyarok*)

Illyés Gyula szabadkozással kezdi az első ízben 1938-ban¹ megjelent *Magyarok*-t. Biztosítja olvasóit, hogy bár könyvének alcíme naplójegyzetek², ő – természetesen – sohasem vezetett naplót. Mentegetőzése annál meglepőbb, mert az 1929–1983-at felölelő időszakból naplójegyzeteinek nyolc vaskos kötete látott napvilágot. A *Magyarok* az 1933–1938 közötti hat esztendő termése, de mindössze negyvennyolc bejegyzést tartalmaz. Illyés nem volt a műfaj megszállottja! Szabadkozásának vélhetően az a magyarázata, hogy naplójegyzetei valójában nagyrészt publicisztikai írások és esszék. A *Magyarok* nem is füveskönyv³, mert ki látott már olyan füveskönyvet, amely velős, szellemes, testet-lelket gyógyító aforizmák helyett harminc lapon át sorskérdéseket feszeget! Később, felesége tanácsára, „gyógyszerül” – Illyés megfogalmazása – *szabályos* naplót is vezetett, de ezekben sem kívánt krónikás lenni, „szándékosan került a világ eseményeinek napi említését.”⁴ Másrészt feltehetően kisszerűsége miatt határolódott el a napló műfajától. 1938-ban már léhaságnak tekintette saját nyavalyáit teregetni a világ elé, minden idegszálával az őt útjára bocsátó közösségért, a magyar népért élt. Illetve egészen kivételes dolgot sikerült megvalósítania. Önéletrajzi ihletésű prózát művelt, de magánéletén, személyes élményein keresztül a magyarság élete is elének tárul: „Látom a sorsomat e népben”⁵ – írta –, de a mondat megfordítva is igaz: látjuk a nép sorsát Illyésében. A kötet címválasztása telitalálat, hűen tükrözi életérzését: már-már rögeszméjévé váltak a magyar sorskérdések.

Az írás Illyés Gyula *Magyarok* című, kiadónk gondozásában hamarosan megjelenő kötetének utószava

- 1 Az életműsorozat *Itt élned kell* kötetében 1939 a megjelenés éve, de 1938. december elején már kritikák jelentek meg a könyvről.
- 2 Az 1976-os, még Illyés életében megjelent *Itt élned kell* kötetben hiányzik az alcím, de a szabadkozás az előszóban megmaradt.
- 3 Papp István: *A magyar népi mozgalom története 1920–1990*. Budapest, Jaffa Kiadó. 2012. 125.
- 4 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1977–1978*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1992. 9.
- 5 Illyés Gyula: *Magyarok*. In *Itt élned kell*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1976. 1. köt. 375. A továbbiakban: Illyés Gyula: *Magyarok*.

A *Magyarok* szinte mindegyik darabja önállóan is napvilágot látott folyóiratokban, napilapokban. Illyés maga is említette ezt, mégsem tüntette fel se folyóiratbeli címüket, se bibliográfiai adataikat. Ezzel nemcsak a filológusokat látta el jócskán munkával, hanem könyve hatását is tompította. Tudniillik egynémely „naplójegyzete”, lévén a magyar irodalmi publicisztika és esszé csúcsteljesítménye, hatalmas hullámokat vert első megjelenésekor, és ha nem ismerjük a körülötte fellángoló vitákat, az általa felkorbácsolt indulatokat, a történelmi helyzetet, csak töredékes képet alkothatunk a *Magyarokról*. Ha azonosítjuk a folyóiratbeli címeket, megjelenési adatokat, nagy vonalakban végigkövethetjük a népi írói mozgalom első hat évének főbb eseményeit.

Az egyke

Illyés kötetindító jegyzete a naplóírás szabályai szerint a hely és az idő megjelölésével kezdődik: *Észak-Baranya, július*. Nem akármilyen szerénység, de egyben önbizalom is kellett ahhoz, hogy először a Nyugat 1933. szeptemberi, 17–18. számában megjelent *Pusztulás. Úti jegyzetek* című, sodró erejű, nevezetes esszéjét így álcázza. Hiszen, a Baranya megyei egyke-kérdést feltáró beszámoló túlzás nélkül határok Illyés életében, de egyben a magyar irodaloméban is: „Költő pályafutásom első öt-hat éve alatt legfeljebb az irodalmi körökben szereztem valami hírnevet. Nevemet egy véletlen folytán kapta föl némileg a hír. (...) hosszabb úti jegyzetet közöltem a Nyugatban a dunántúli magyar falvak vésszes elnéptelenedéséről (...) A beszámoló országosat csattant, sőt áthangzott a határokon is.”⁶

A magyar irodalom történetében pedig azért mérföldkő a *Pusztulás*, mert a körötte felizzó vitához köthető a népi írók akkor már három-négy éve alakuló, formálódó nemzedékének mozgalommá megszerveződése. Sokan innentől számítják a XX. század legfontosabb magyar irodalmi mozgalomának kezdetét. Sajnos, a *Pusztulás* sírkő is, mivel ekkor hasadt ketté irodalmunk népi és urbánus táborra.

1933 nyarán Illyés két hétig Baranyában, Zengővárkonyban, Fülep Lajos református lelkésznel vendégeskedett.⁷ A látottak, tapasztaltak meggyőzték róla,

6 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986. 86.

7 Fülepnek az egyke-kérdésben játszott szerepéről, Illyésre tett hatásáról részletesebben lásd: Babus Antal: *Illyés Gyula és Fülep Lajos az egyke ellen*. In Babus Antal: *Tanulmányok Fülep Lajosról*. Tatabánya, 2003. 268–282.

hogy házigazdája nem sötéten látó, károgó varjú, hanem réalpolitikus. Fülep vesszőparipája évek óta a Dunántúlt pusztító egyke-kérdés volt. Félreverte a harangot, világgá kiáltotta, hogy a baranyai és ormánsági magyarság hamarosan kipusztul, és helyét az egykével meg nem fertőzött, szaporább németek foglalják el, a területet pedig bekebelezi az egyre mohóbb német birodalom. Pestre visszatérve Illyés rögvest munkához látott, és felkavaró élményeit a Nyugatban tette közzé. A cikk kisebb földrengést idézett elő a magyar szellemi életben. A Nyugat ankétot rendezett az egykéről, a vitacikkek egymást követték. Illyés, Fülep és az egykéről hasonlóan gondolkodók két tűz közé kerültek: támadta őket a hivatalos politika és a polgári-liberális ellenzék is. A hivatalos politika részéről Kovách Alajos, a Magyar Statisztikai Hivatal elnöke a statisztikához nem értő, de egyébként jóhiszemű költő képzelődésének nevezte a *Pusztulást*, Braun Róbert a Századunk polgári-liberális szociológusa pedig károsnak. A vitába az egyházak képviselői is belekeveredtek, az írók is hallatták hangjukat, maga Babits is megszólalt. Babits viselkedése jellemző volt a korabeli értelmiségre. Amikor Fülep 1931-ben elé tárta a helyzetet, annak ellenére lázalomnak vélte szavait, hogy unokatestvére, Buday Dezső az elsők között, már 1909-ben adott hírt a baranyai egykéről.⁸ A *Pusztulás* azonban Babitsban is felébresztette a veszélyérzetet, és azt írta, hogy „csak azok nem osztoznak az Illyés pesszimizmusában, akik az egész dolgot Pestről és könyveken át nézik.”⁹ Illyés fővárosi baloldali és polgári liberális barátai éppen így nézték, és nemhogy nem osztották pesszimizmusát, de ellene is fordultak. Illyés érdemei egy szempillantás alatt semmivé foszlottak, mintha 1926-ban, a Rákosi-perben nem ő tolmácsolt volna a L’Humanité tudósítójának, mintha Sallai és Fürst perének idején nem emeltek volna ellene vádat a halálbüntetést ellenző röpirat miatt, mintha nem is lett volna tagja a Magyarországi Szocialista Munkáspárt irányította Új Föld illegális szerkesztőbizottságának. Hevesi András, akit egyik legjobb barátjának hitt, éles cikkben támadta meg. Illyésnek az volt a főbűne, amit Pestről írt: „az országnak tán fővárosa volt, a nép mindig idegennek tudta.”¹⁰ Az elmérgesedett vitában Illyés sem hagyta magát, keményen vissza-

vágott: „Megkérdeztem tőle s társaitól, hogy mit tudnak ők a magyar népről; erre persze csak dadogni tudtak, de dühük és támadásuk azért nem fog elmaradni.”¹¹

Fel kell tennünk a kérdést, miért robbant Illyés cikke nagyobb, mint másoké? Hiszen ő maga is többször hangsúlyozta, nem övé az elsőség érdeme: „A Dél-Dunántúl bajait előttem már Fülep, Kodolányi és Németh Imre is feltárta.”¹²

A *Pusztulás* hatásának egyik oka Illyés prózájának erejében rejlett. Erre a *Magyarok* egyik kritikusa is felfigyelt: „Fülep Lajosnál szemléletesebben, Szabó Dezsőnél elevenbevigőbben mutatja fel a pusztuló magyar falvak helyébe települő német életet...¹³

A másik ok a megváltozott történelmi körülményekben keresendő. 1933 tavaszán hatalomra került Hitler, ami Magyarországon is végzetes folyamatokat indított el. A hazai németek körében ugrásszerűen megnőtt a Harmadik Birodalom vonzereje, erőteljes disszimilációs folyamatok indultak el, kézzelfogható valósággá vált – ami pár évvel korábban Fülep szájából még riogatásnak tűnt – a Dunántúl elszakítása.

Illyés az egyke elsődleges okát az egészségtelen birtokeloszlásban, a földosztás elmaradásában látta. Ahol kisbirtokok vannak, ott virágzik az egyke. Mint írta: „Az egyke oka pusztán anyagi. Nem a szegénység az oka, hanem a szegénységtől való félelem, tehát végeredményben mégis a gazdasági megnyomorítottság.”¹⁴ Hogy ne kelljen több gyerek között szétosztani a verejtékkel megszerzett, a család megélhetését éppen hogy biztosító talpalatnyi földet, a házaspárok csak egy gyereket engedtek világra jönni, a többit „elhajtották”. (Fülep e rengeteg egyéni tragédiához vezető gyakorlat miatt vezette vissza erkölcsi okokra az egykét.) A táborra szerveződő népi írók előtt nem volt kétséges, hogy az egykét földosztással és betelepítéssel lehet orvosolni. Az ország más tájairól sokgyermekes magyar családokat akartak átköltöztetni a kihalófélben levő falvakba, hogy megakadályozzák a németek terjeszkedését. Mozgalmuk zászlajára két szót írtak: földosztás és telepítés.

11 Fülep Lajos levelezése III. Budapest. 1995. 195.

12 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986. 114.

13 Bóka László: Illyés Gyula: *Magyarok*. Az Ország Útja, 1939. január. (1. szám, III. évf.) 60.

14 Illyés Gyula: *Magyarok*. 33.

8 Buday Dezső: *Az egyke Baranya vármegyében*. Budapest. 1909.

9 Babits Mihály: *Elfogy a magyarság?* In B. M.: *Esszék, tanulmányok II*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1978. 426.

10 Illyés Gyula: *Magyarok*. 29.

A Válasz és az Új Szellemi Front

1934 májusában a népi írók saját folyóiratot alapítottak, a Választ. A kezdeményező Németh László volt, s ő Fülep Lajost és Gulyás Pált hívta meg szerkesztőtársaknak. A Budapest, Zengővárkony, Debrecen háromszög azonban életképtelen volt, némi vajúdas után 1935-ben Sárközi György vette át a lap szerkesztését. Fülep azzal indokolta kiválását, hogy a Válasz megszűnt a magyar sorskérdések lapja lenni, átvedlett irodalmi lappá, amiből már van éppen elég, újabbra nincs szükség. Fülepnek azonban csak részben volt igaza, mert például Illyés a Válasz következő számaiban közölte folytatásokban a *Puszták népét*, amely legalább annyira szépirodalmi mű, mint amennyire magyar sorskérdéseket feltáró szociográfia. A *Puszták népe* egyik-másik részlete, témája fel-felbukkan a *Magyarok* lapjain is, de az átfedés csekély.

A Válasz fórumot biztosított a népi íróknak, ahol kifejhették gondolataikat, javaslataikat, de kézzelfogható gyakorlati, társadalmi hasznot nem hajtott mozgalmuknak. Pedig ők erre tették fel az életüket: fel akarták emelni az ország lakosságának egyharmadát, a nincstelen magyar népet. Nem szereptévesztés ez? Az irodalom feladata ez? „Olyan országban, ahol erre másban sem erő, sem bátorság, sem a lelkiismeret sarkalása – válaszol Illyés –, ott neki (az irodalomnak – B. A.) kell vállalnia. Magyarország ilyen.”¹⁵

Forrott, pezsgett a magyar irodalmi élet, a népi írók maroknyi csapata óriási energiákat mozgósított. Csak néhány dolog felvillantására van hely: Németh László írta egyszemélyes folyóiratát, a Tanút, Sinka István a himnuszait, 1935 őszén elindult a Kelet Népe, egy évvel később Veres Péter megjelentette *Az Alföld parasztságát*. Illyés műhelyében pedig olyan nagy klasszikus művek születtek meg, mint a *Puszták népe* és a *Petőfi Sándor*. Ez utóbbi mindössze két hónap alatt! Bámulatosan termékeny volt, a munkabírása pedig elképesztő. Hosszú írói pályájának ezek a leghősiesebb évei.

A népi írók azonban nem érték be irodalmi sikerekkel. Türelmetlenek voltak, társadalmi, politikai eredményt akartak, mert járták az országot, és saját szemükkel látták a nép szörnyű nyomorúságát. („A népen változatlanul a dolgozókat értem; – írta Illyés – a magyar nékem először burgonyakapálás, vagy patkóalapálás közben mutatkozott be...”¹⁶) 1934

elején halvány remény ébredt bennük. Zilahy Lajos ekkor ült a Magyarország napilap főszerkesztői székebe, és ő Kodolányi Jánost és Szabó Lőrincet szerkesztői álláshoz, Féja Gézárt rendszeres közlési lehetőséghez juttatta. Németh László pedig a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetését vette át. Zilahy egy évvel később amerikai útja és az új miniszterelnök, Gömbös Gyula reformelképzeléseitől ösztönözve meghirdette az Új Szellemi Frontot. Pár nappal később, 1935. április 16-án Zilahy villájában, a házigazda kezdeményezésére a népi írók találkoztak a miniszterelnökkel. Bár kételkedtek Gömbös politikájának őszinteségében, mégis vállalkoztak a találkozóra, mert Gömbös szakított elődjének, Bethlen Istvánnak a klérus, a földbirtokosok és a nagytőkések érdekeit kiszolgáló politikájával, s a középosztályra támaszkodó reformokat ígért. Az írók bárkivel hajlandók voltak szövetségre lépni, aki a földosztásban, a telepítésben, az egyke-kérdésben gyakorlati lépésekkel kecsegtette őket. Illyés kertelés nélkül fogalmazott: „a magyar népnek segítség kell, s ha nem is mindegy, kiktől jön a segítség, mégiscsak másodlagos szempont lehet, első a segítség, különben ez a nép megfullad.”¹⁷ A népiek persze tudtak Gömbös fajvédő, szélsőjobbos múltjáról, de egy beszélgetés nem kötelezte őket semmire. A találkozó miatt azóta is szitoközön zúdul rájuk, jóllehet sem elvi, sem gyakorlati engedményt nem tettek, keményen Gömbös szemébe mondták kritikájukat. A találkozó és az Új Szellemi Front körül parázs vita bontakozott ki, melybe többek között Kodolányi János, Bálint György, József Attila is bekapcsolódott. A népi írók helyzetét legvilágosabban Szabó Lőrinc foglalta össze: „Amíg tíz-tizenöt éven át az ország szociális lelkiismeretét rázogattuk, legfeljebb jobb felől volt baj. Amikor kiderült, hogy a magyar nép megújhodását és megmentését akarjuk, rögtön jelentkeztek a baloldali támadások. S amikor most, már csak a szociális gondolat propagandája szempontjából is, örvendetesnek tartjuk a tényt, hogy a kormányhatalom – formailag legyűrve a szövetkezett és kibővült reakciót – szintén a magyarság szociális és kulturális megmentése felé mutat akaratával, egyszerre két oldalról roppannak ránk a sortüzek. »Jobb« és »bal« egyaránt felvonul.”¹⁸

17 Idézi Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. New York, Püski. 1983. 168.

18 Szabó Lőrinc: „Jobb” és „bal” és a reformok. Hozzászólás az Új Szellemi Front vitájához. In Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. Budapest, Osiris Kiadó. 2003. 374.

15 Illyés Gyula: *Magyarok*. 124.

16 Uo. 365.

A népiek valóban a harmadik oldalt, a harmadik utat képviselték.

A találkozói Gömbössel nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Németh László már másnap otthagya a Rádiót. Illyés bő egy hét múlva a Magyarországon, *Reform és irodalom* című cikkében azt fejtegette, hogy az írók igényeit semmiféle politika nem tudja kielégíteni, két hónap múlva pedig, ugyancsak Zilahy lapjában, *A telepítés útja*¹⁹ című cikkében látszatintézkedésnek nevezte a költségvetés telepítésre szánt összegét. Címüktől megfosztva, 1935. októberi és novemberi naplójegyzetnek „maszkírozva” mindkét cikk bekerült a *Magyarok* kötetbe.

A Márciusi Front

Jellemző az értelmiségi csoportok megosztottságára és az értékrendjeik közötti különbségre, hogy 1937 elején egy fővárosi lap körkérdést intézett ismert közéleti szereplőkhöz, nyilatkozzanak, mely reformokat tartják a legsürgősebbeknek. A lesújtó eredmény éles hangú cikkekre készítette Illyést: az ötvenkét kiválóság közül a földreformot csak kettő említette, a telepítést pedig egy sem. A szellemi színvonalat az egyik politikai kijelentésével illusztrálta: „Eltiltanám a rúzszt és kötelezővé tenném a háztartást.”²⁰ Ilyen fokú közömbösség után a népi írók baloldali szárnya, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Kovács Imre, Sárközi György, Veres Péter, valamint egyedüli jobboldaliként Féja Géza Márciusi Front néven új szellemi-politikai mozgalmat indított. Csatlakoztak hozzájuk a budapesti Egyetemi Kör kommunistákkal rokonszenvező tagjai (Donáth Ferenc, Pataki Ernő, Pollner György), és a debreceni Egyetemi Kör illegális kommunistái (Losonczy Géza, Ujhelyi Szilárd és Zöld Sándor) is. Programjukat 12 pontban foglalták össze, amelyet Kovács Imre olvasott fel 1937. március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőin. Egyebek között demokratikus átalakítást, gondolat-, szólás-, sajtó-, gyülekezési és szervezkedési szabadságot, a nagybirtok kisajátítását, a monopoltőke korlátozását követelték. A jelképes helyszín és időpont kiválasztásában Illyésnek, Petőfi rajongójának volt döntő szava. A harmadik reformnemzedék egyértelműen jelezte, hogy kiket tart elődeinek, kiknek az útján jár. A kommunistákkal inkább kapcsolatban, mint szövetségben voltak a népiek,

az együttműködés taktikai jellegű volt. A kommunistáknak a 12 pont megfogalmazásába sem volt beleszólásuk, ez egyértelműen látszik a 12. pontból, amely közös nevezőre hozza a pánszláv és germán imperialista törekvéseket. Illyés a Nyugat hasábjain, *Írók a tömeg előtt* címmel számolt be az eseményekről, arról is, hogy nagy megkönnyebbülésére a rendőrség nem engedte neki elmondani Petőfi versét, *A nép nevében*, mert nem kértek rá előre engedélyt. Elmélkedik a magyar sajtótörvényről, hogy az író mindent megírhat, majd otthon szorongva várhatja, mikor nyúl utána a büntetőtörvény. Erre csak egy év múlva került sor: a Márciusi Front újabb, 1938-as programnyilatkozataért Féja, Erdei Ferenc, Illyés, Kovács Imre, Sárközi György állt bíróság előtt. Mindnyájukat fogházbüntetésre ítélték, Illyés egy hónapot kapott.²¹ A *Magyarok*ban ez a cikk az 1937. márciusi naplóbejegyzés.

A fentebb említett három cikk is arról tanúskodik, hogy a *Magyarok* nem esti csendben, a nap lezárásaként rögzített gondolatok füveskönyve, hanem a politikai csatározások adok-kapokjának lenyomata, egy első vonalban harcoló író esszé- és cikkgyűjteménye.

Népi vagy népies?

A *Magyarok* cikkei azokban az években születtek, amikor a *népi* és *népies* szavak közötti jelentésárnyalat még nem volt annyira erős, mint ma. A *népies* szóhoz ma főként azért társulnak negatív érzelmek és képzetek, mert a hitleri Németország *völkisch* szavára emlékeztet. Az 1930-as években is megvolt már ez a különbség, csak nem olyan mértékben, mint ma, és természetesen Illyés is tudott róla. A népi írók csoportjába – írta – „természetesen nem csupán azok tartoztak, akiket népieseknek neveztek, először megvetésképp.”²² Ennek ellenére Illyés szinte csak a *népies* szót használja, a *népit* csak elvétve. Egészen pontosan, a *Magyarok*ban harminckilencszer illeti mozgalmukat a *népies* jelzővel. A *népi* huszonkétszer fordul elő szókapcsolatokban (népi állam, népi öntudat, stb.), valamint összetett szavakban (népismeret), de a népi írók mozgalmához kötve egyszer sem. Illyés szóhasználata azért is furcsa, mert a többi népi író következetesen *népinek* nevezte magát.²³ A jelentés-

21 Salamon Konrád: *A Márciusi Front*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 157.

22 Illyés Gyula: *Magyarok*. 371.

23 Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*. New York, Püski, 1983. 132.

19 Illyés Gyula: *A telepítés útján*. Magyarország, 1935. június 14. 3.

20 Illyés Gyula: *Reformok vagy a szavak sorsa*. Nyugat, 1937. 2. sz. 162.

különbőség Gombos Gyula-féle magyarázatának fényében ez érthető is: „az egyik jelleg és tartalom, a másik mindennek az utánzata, erőlködés és mimikri, hogy olyan legyen, mintha...”²⁴ A népi írók azért is népinek nevezték magukat, hogy mozgalmukat megkülönböztessék a XIX. század népies irodalmi irányától, amely semmi más célt nem tűzött maga elé, mint a nép életének bemutatását irodalmi eszközökkel. Illyésék ennyivel nem érték be, nekik nyíltan vállalt, az irodalmon túlmutató céljaik is voltak.

A népi(es)ség divatja

1934 tavaszán Németh László *Sznobok és parasztok* című cikket közölt Zilahy Lajos Magyarországon. A műveltség kontra östehetség örök vitájában szolt hozzá az akkortájt elburjánzó östehetség-kultuszhoz. Rendkívül szemléletes példákkal állította pellengérré mindkét típus szélsőségeit. A „sznob” „Ha magyar könyvet érint meg, megnézi a kezét, nem piszkosodott-e be, de elpirul, ha be kell vallania, hogy nem olvasta még Donne költeményeit.” Ellenben a „parasztok” gondolatai, „mint villámsúlytott madarak esnek le Hegyeshalomnál”. Az ellentétek ilyen elfajulását a magyar kultúra szégyenének tartotta, és arra hívta fel a figyelmet, hogy legnagyobbjainkban műveltség és őserő, ha tetszik, európaiság és hazai jelleg. Nyugat és Kelet mindig harmonikusan megfér. Végkövetkeztetése egyértelmű: a „sznoboknak és parasztnak kár ma annyira agyarkodniuk egymásra. Egy betegség jól megférő tünetei ők.”²⁵ Németh László olajat öntött a tűzre, heves támadások keresztüzébe került. Nemcsak a „sznobok” támadták, hanem Móricz Zsigmond és Féja Géza is. Másfél évvel később ebbe a még mindig parázsló vitába nyúlt bele Illyés, amikor a Magyarország 1935. karácsonyi számában a népiesség merő külsőséggé, divattá válását kifogásolta *Nép és népiesség. A nagy divat és a még nagyobb vesztély*²⁶ című cikkében.

Miután fiatalkori, szürrealista, avantgárd korszakát maga mögött hagyta, Illyés élete végéig tárgyilagosságra, józanságra, mértékletességre, kiegyensúlyozó szerepre törekedett. Szinte megszállottan küzdött a magyar nép felemeléséért, de mindig volt ereje és

bátorsága hibáival és erényeivel együtt szemlélni népünket és történelmünket. Egyik elindítója, motorja volt a népi írók mozgalmának, de ez nem gátolta meg abban, hogy elfogultság nélkül, nyilvánosan is bírálja a mozgalom vadhaját. Ilyen vadhaját volt az östehetség-kultusz, és ilyen a népiesség csupán külsőségekben megnyilvánuló divatja. Éppen azért bírált, mert szíven viselte a népi östehetségek sorsát. A *Magyarok* végén „Népi rokonszenvből a fiatal népi költők, minden városba kerülő ifjú népi származék okulására”²⁷ újra felmelegítette a témát. Elrettentő példaként Jeszenyin sorsát állította eléjük, hogy lám, még egy vitathatatlan lángelme is belepusztul, ha bedől a kiégett sznobok és entellektüelek hízelgésének.

Mellesleg a népiesség nem „mucsa” magyar jelenleg volt, az 1930-as években Európa-szerte divatját élte. És nem is csak a Harmadik Birodalom misztikus, rossz emlékeket ébresztő völkisch-mozgalmában! Például, Franciaországnak is megvolt a maga népies mozgalma: „*Populisme*-nak hívták, és megfelelt annak az általános népies áramlatnak, amely – a leningrádi Jeszenyin és a sevillai Lorca antennái között – Európa csaknem minden országában kiszikráztatott egypár életművet.”²⁸ A *populisme* – populizmus – az 1920-as évek végén indult, fő képviselői Eugène Dabit és Louis Guilloux voltak. Illyés ismerte, olvasta őket, Dabi *Hôtel du Nord* (1929) című regénye az ő fordításában jelent meg 1958-ban *Külvárosi szálloda* címmel. Egyébként, Illyéshez hasonlóan Dabit és Guilloux is járt a kommunista „minta-országban”, 1936-ban tagjai voltak a Szovjetunióba látogató, André Gide vezette francia írócsoportnak.

A francia és a többi populizmus is más volt azonban, mint a magyar népiesség. Illyés felteszi magának a kérdést: „De van köze a magyar népiességnek ahhoz a népiességhez, melyek most Európa-szerte járnak? Nyilván semmi.”²⁹ Azt is rendkívül egyszerűen és világosan kifejti, hogy miért. Azért, mert az európai populisták íróknak csak irodalmi céljaik vannak, a magyarok pedig a nép sorsán is javítani akarnak: „Az országban (...) amely a föld, a híres földkérdés miatt nem tud mozdulni, ott a népiesség, ami nekem a nép anyagi és szellemi helyzetével való foglalkozást jelenti, nem új és nem régi. Ott a népiesség nem

24 Idézi Borbándi, i. m. 133.

25 Németh László: *Sznobok és parasztok*. In *Életmű szilánkokban*. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. 1989. 1. köt. 323–325.

26 Sajnos, a *Magyarok* kötetben Illyés ezt nagyon beszédes címet is elhagyta.

27 Illyés Gyula: *Magyarok*. 336.

28 Illyés Gyula: *Iránytűvel*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1975. 1. köt. 587.

29 Illyés Gyula: *Magyarok*. 129.

kérdés, hanem állapot. Ott nemcsak az népies, aki ősi nyolcasban ír, ahogyan nem szükségszerűen népies, aki abban ír. De szükségszerűen mindenki az, aki »jobbra tör«. (...) Népiesség annyi, mint magyarság. Az a magyarság, melynek álomképe a legjobbaink képzeletében élt, akik közbe legjobb európaiak is voltak. Oly nehéz ezt megérteni?³⁰ Nehéz, sokan ma sem értik!

Nem menekülhetsz

Ha valaha voltak írók, akiknek az irodalom öncél volt, a fiatal Illyés és dadaista, szürrealista barátai voltak azok. Ők találták ki az automatikus írást, amely hadat üzent a hagyományos irodalmi formáknak, minden logikának, minden tudatos szerkesztésnek: „Semmi rejtegetnivalóm: kezemben a toll, de fogalmam sincs, mit fogok a következő sorban írni”. Illyés ezen mondata is igazolja, hogy ízig-vérig azonosult Cocteau, Tzara, Éluard, Breton világával. Verseiket, szövegeiket elsőként ő fordította magyarra, és maga is írt szürrealista verseket franciául. Barátai arra számítottak, hogy örökre Franciaországban marad, és francia költő lesz.

Miután 1926-ban hazatért, rövid ideig még az avantgárd bűvöletében élt és írt. 1926-ban Kassák is hazajött bécsi emigrációjából, és Dokumentum című folyóiratot alapított. Illyés, a négy szerkesztő egyike 1927-ben a *Budapest és a Budapest környékén lévő m. kir. Távbeszélő Hálózatok előfiz. és nyilv. állomásainak betűrendes névsora* című könyvről, magyarán, a telefonkönyvről írt bele ismertetést. El tudta volna akkor bárki is képzelni, hogy pár év múlva ugyanez az ember írja meg a *Pusztulást*? Aligha, mert a kört, amelyben mozgott, nem lehetett parttalan nemzeti felelősségérzettel, „magyarkodással” vádolni. Idős korában Illyés nyilatkozott is erről: „Kassák körében beszélhettem minden nép sajátos, tehát nemzeti bajairól is, csak a magyarokéről szólni volt még ott is gyanús maradiság”³¹. Amint az is gyanús volt, aki a Nyugatban publikált, mert a Nyugat és a Dokumentum esztétikai elveit egy világ választotta el egymástól. Barátai árulásnak is tekintették, amikor Illyés 1928-ban szerzőként jelentkezett a Nyugatban, a hagyományos, a klasszikus irodalmi formák lapjában.

30 Uo. 129–130.

31 Illyés Gyula: *Az eligazító*. Fülep Lajos. In: *Fülep Lajos emlékkönyv*. Budapest, Magvető Kiadó. 1985. 181.

Lelkiismeretét a szülőföldjével való újabb találkozás, az ott tapasztalt borzasztó nyomor sarkantyúzta, ennek hatására hagyott fel az irodalmi játszadozással. Lelkiismerete foglya lett. Szinte árulónak érezte magát, hogy kiszakadt a népből, hogy immár nem osztozik sanyarú sorsában. Ez vált legfőbb életérzésévé, erről vallott életműve egyik legfelkavaróbb, legszebb versében, az 1933 októberében keletkezett *Nem menekülhetszben*. A *Magyarok* naplójegyzeteinek is ez az egyik alapélménye, tizenhatszor használja a lelkiismeret vagy lelki furdalás szót. Ha békében akart élni önmagával, nem dughatta a fejét homokba, meg kellett szólalnia: „Távollétem (franciaországi évei – B. A.) alatt falvak inogtak meg, süllyedtek még mélyebbre a nyomor és az egyke örvényébe. A szegénység, a tudatlanság, a türelem nagyobbodott, vagy csak az én tekintetem lett élesebb? Egyre megy; a látvány kiáltó volt, hazugság lett volna minden szavam, ha nem arról beszélek, ami előttem van. Így fedeztem fel szülőföldemet, a Dunántúlt, a magyarság dermesztő helyzetét, a külső és belső veszedelmet.”³²

Nemzetkarakterológia és hazaszeretet

A XIX. század Európában a nemzeti öntudatra ébredés kora. A múlt, az elődök, a gyökerek keresése nálunk is nagy szellemi teljesítményekre sarkalló erő volt. Elég csak Kőrösi Csoma Sándor és Reguly Antal kutatóútjaira utalni. De sarkallt nagy vitákra is! A magyar östörténet tudósai ekkor szakadtak két táborra, ekkor kezdődött a ugor–török háború. Bartók és Kodály munkássága ugyanebbe a vonulatba kapcsolódott be, az 1906-ban megjelent közös kiadványuk, a *Magyar népdalok* volt az első lépés a sajátosan magyar, ősi, népi gyökerekből táplálkozó zene megteremtésének irányába. Az építészeten Lechner Ödönnek jutott úttörő szerep, az ő munkásságából pedig elsőként Fülep Lajos vont le művészetfilozófiai következtetéseket. Fülep 1916-ban a Szellemi Tudományok Szabadiskolájában képzőművészetünk nemzeti elemeiről, magyar jellegéről tartott előadásokat. A sor hosszan folytatható.

Az 1930-as évek közepétől egyre többen tették fel a kérdést: ki a magyar, mi a magyar? A felfokozott érdeklődést nyilvánvalóan a történelmi helyzet, az aggodalom szülte, mintegy ellenreakció volt ez a Harmadik Birodalom faji politikájára. Prohászka Lajos 1936-os nemzetkarakterológiai esszéje, a *Vándor és*

32 Illyés Gyula: *Magyarok*. 122.

bujdosó nagy vitát gerjesztett. Karácsony Sándor is ekkoriban kezdte keresni a sajátosan magyar észjárás jellegzetességeit. 1939-ben Szekfű Gyula szerkesztésében jelent meg a *Mi a magyar?* tanulmánykötet, amelyben a korszak jeles művészei, tudósai – Babits Mihály, Kodály Zoltán, Gerevich Tibor, Szekfű Gyula – keresték a választ a címben feltett kérdésre.

A *Magyarok* megjelenése idején nagy divat volt a fajelmélet. Tudósok, írók német mintára faji alapon vizsgálták a népek testi és lelki vonásait. Illyést is szenvedélyesen izgatta a magyar identitás kérdése, saját könyvéről azt mondja, hogy „Minden szakasz azt feszegeti, vagy arról szól, hogy mit jelent magyarnak lenni.”³³ Illyés 1938-ban Gál István lapjában, az Apollóban, *Szellemi fajkutatás* című esszéjében mondott véleményt a fajelméletről: „Sikert kívánok a tudományos kísérleteknek, melyek a testalkat, a vérképlet alapján rokonítják a fajtákat és népeket. Bár már túl lennénk rajtuk.”³⁴ Ehhez nem kell magyarázat, Illyést taszították a vérgőzös elméletek, nem úszott együtt az áltudományos árral. Elítélő véleményét nem napi politikai náciellenes dac szülte, Füleppelel együtt már öt évvel korábban feltették maguknak a kérdést: „Mert mi a nép? Másfél órai vita után érkezünk el oda, hogy – bár vannak más ismérvei is –, mégis csak a nyelv.”³⁵ Amikor a fajvédelem volt a jelző, ő a nyelvet tartotta a magyar azonosságtudat legfontosabb elemének.

A másik meghatározó identitásképző elem a történelmi sorsközösség: „A legnagyobb testvéresítő erő, természetesen, mégis a közös sors, amelyen rendszerint közös nyomorúságot kell érteni. A történelem ezzel az erővel szokott nemcsak néprétegeket, de egész nemzeteket is egyesíteni.”³⁶ Illyést is a közös nyomorúság sorsközössége kötötte össze az egykézű paraszttal, de sohasem más népek rovására akart segíteni rajtuk. Szemtanúja volt a magyar falvak kihalásának, a németek terjeszkedésének, de a *Pusztulásban* volt ereje papírra vetni, hogy „*Nem a németek gyarapodása, hanem a magyarok pusztulása nyugtalanít...*” A *Magyarok* egyik kritikus is felfigyelt példás türelmére: „Szabó Dezsőnél elevenbeavágóbban mutatja fel a pusztuló magyar falvak helyébe települő

német életet, de nincs ellenséges szava, nem politikai pecsenyesütögető...”³⁷

1938-ban Párizsból hazafelé jövet újra nekigyűrözött a kérdésnek, hogy mik is a magyar jellegzetességek. Könyvének utolsó lapjai felelnek meg leginkább a naplójegyzetek műfajának, itt idézi fel párizsi emlékeit, és az sem véletlen, hogy éppen itt elmélkedik erről a megoldhatatlan kérdéstről. Tudja, hogy ingoványos terepen jár, nem kinyilatkoztat, nem bizonygat, hanem megfigyeléseit, megérzéseit osztja meg olvasóival. Egyik, szerinte sem különösebben eredeti, de mégis elgondolkodtató meglátása szerint poétikus nép vagyunk: „Költői nép, hadd írjam le tizedszer is. (...) A nép csak azt az eredményt, azt az érvet fogadja el, amit versben a szájába rágtak. Ez igaz; magatartásának sajátos nemzeti szabályai nem paragrafusokba vannak foglalva, hanem rímekbe.”³⁸ Mint az ilyen jellegű megállapítások, ez is vitatható, de érvek és tények is szólnak mellette. Csak egyet említek. 1848. március 15-én egy vers szította fel a forradalom tüzét, a népet a *Nemzeti dal* hevítette. Száz évvel később az *Egy mondat a zarnokságról* – Domokos Mátyás parádés telitalálata szerint a XX. század *Nemzeti dala* – játszott hasonló szerepet. Véletlen lenne, hogy Petőfitől éppen az *Egy mondat a zarnokságról* költője vette át a stafétabotot, ő, aki a *Nemzeti dal* költőjéről a legjobb életrajzot írta?

Illyés a magyar népet a többitől megkülönböztető számos egyéb vonást, tulajdonságot is latolgat, felsorol – türelmes, zárkózott, szemérmes, kiváló tájékozódó képességű, nyelve férfias –, de egyikből se próbál magyar felsőbbrendűséget, kiválasztottságot koholni: „Nem tagadom le, hogy a magyar fajta tetszik nekem, tetszik már arcra és termetre is, tetszik tehetsége, ötletessége, líraisága miatt, melyeknek nem egy tündöklő példáját ismertem meg itt is, tetszik még fatalizmusa miatt is... De azért még nem merném állítani és épp a vállalt tárgyilagosság nevében, hogy különb akármelyik népnél.”³⁹

Amikor a német ár újra előtéssel fenyegetett bennünket, Illyés azzal nyugtatta honfitársait és magát is, hogy a „politikai uralom következményeképp a közigazgatás, az oktatás, sőt az egzakt tudományok is mutatnak némi germán hatást. A *szellem* azonban, a magyarságnak nevezhető lélek mindig konokan

33 Illyés Gyula: *Magyarok*. 9.

34 Uo. 189.

35 Uo. 18.

36 Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1929–1945*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 1986. 53.

37 Bóka László: Illyés Gyula: *Magyarok*. Az Ország Útja, 1939. január. (1. szám, III. évf.) 60.

38 Illyés Gyula: *Magyarok*. 367.

39 Uo. 31.

ellenáll.⁴⁰ Irodalomunkból vett példákkal érvel, mert azt tartja a magyar lélek leghívebb tükrének. A XIX. század magyar írói, utazói meg sem álltak Németországban, mentek tovább a Szajna, vagy még tovább a Temze partjára. Ady, korának legnagyobb hazafija nem Münchenben, hanem Párizsban lélegzik szabadon. Még a német földön született lutheranizmust is a magunk képére formáltuk egy francia reformátor, Kálvin János révén, és létrehoztuk a magyar vallást, a kálvinizmust. A magyarok tisztelik a német alaposágot, a fegyelmet – mondja –, de német irodalmi hatás nincs. Jóleső érzés Illyés érveit olvasni, de úgy vélem, hogy valamiről megfeledkezett: a germanizmusokról. A magyar nyelvre – a magyarság legfőbb identitásképző elemére – leselkedő legalattomosabb, és éppen ezért legfőbb veszélyt korábban ő maga is a germanizmusokban látta.

Az Európában tomboló nacionalista türelmetlenség idején így vall: „Nem sovinizta vagyok! – ismétlem egyre –, ember vagyok és minden ember, minden nép szenvedése egyformán fáj. Ha családomé, nyelvtestvéreimé, a népé, amelyből kiszakadtam, melyben élnem kell, egy fokkal jobban fáj: a fájdalom még ebben az esetben sem fog elvakítani. Megvetem és semmi jót sem várok olyan törekvéstől, mely egyik nép boldogulását a másik rovására akarja kiharcolni.”⁴¹ Pilinszky János szerette idézni Simone Weil megható gondolatát a hazaszeretetről: „A hazát egyedül részvéttel szabad és lehet szeretnünk.”⁴² Illyésnek nem csak fentebb idézett gondolatai, de egész életműve arról tanúskodik, hogy ő éppen így, részvétellel szeretete hazáját, népét.

„...na és ha elvész a magyar nyelv? – írunk németül!”

Mivel a magyar nyelvet tartotta a magyarság megmaradása legfőbb zálogának, árgus szemekkel figyelte változásait, vizsgálta állapotát. Szívügye volt a nyelvhelyesség. Nemcsak az egyke, hanem a nyelv-ápolás, a nyelvédelem terén is Fülep Lajostól kapta a legerősebb ösztönzést. 1933 nyarán Zengővárkonyban kajánul figyelték egymás beszédét, és könnyörtelenül lecsaptak a magyartalanságokra. A nyelv állapotából Fülep is, Illyés is a nép lelki-szellemi állapotára vont le következtetéseket. A helyzetet kétségbe-

ejtőnek találták, és támogatták a Kosztolányi vezette nyelvművelő mozgalmat. A legfőbb veszélyt nem az idegen szavak elterjedésében látták: „A nyelv nem a szavakban él, hanem izomzatában, mely a szavakat rendezi. Szavunk még volna, de fordulatunk, kifejezésünk, amelyben a nyelv csillog, az már alig. (...) Nyelvében él a nemzet? Hát akkor rémülhetünk csak meg igazán.”⁴³

A *Pusztulás*ban Illyés keresetlen szavakkal bírálta a fővárosi nyelvet, amivel dühös támadásokat vont a fejére. Kiderült, hogy aki aggódik a magyar nyelvért, az nacionalista és sovinizta. Illyés a rá jellemző higadtsággal cáfolta és utasította vissza a képtelen vádat: „Sovinizmust ebben csak az az újkori elvakultság láthat, amely az anyanyelvhez való ragaszkodásban is nemzeti türelmetlenséget szimatol.”⁴⁴

A fővárosi értelmiség nemcsak erkölcsi, de értelmi színvonaláról is kiállította a láttelelet azzal, ahogyan az Illyés megpendítette nyelvi gondokhoz-bajokhoz viszonyult. Illyés beszámolt egyik ismerősével – akinek a nevét indokolatlan kíméletességből elhallgatta – folytatott beszélgetéséről: „...na és ha elvész a magyar nyelv? – írunk németül! Szóval meggyőztem nyelvünk jövőjéről is. Ezt csak illusztrációképp jegyzem fel: 1933-ban nagyjából ilyen volt a pesti ifjúság egy részének irodalmi szelleme. Ők így voltak kozmopoliták, »felvilágosultak«.”⁴⁵ Lehet-e ezek után csodálkozni azon, amit Illyés a fővárosról mondott: „Először éreztem, hogy Budapest nincs Magyarországon; fölötte, alatta vagy mellette van, tudja a jó isten, hogy tulajdonképpen hol is van, ha egyszer szellemissége után meg kellene helyét keresnünk.”⁴⁶

Illyés azokat a prózaírókat kedvelte, akiknek a nyelvén átütött a költőiség. Ő maga is így írt! Lenyűgöző szókinccsének bősége, fordulatainak választékossága, nyelvi ízeinek különlegessége. 1938. augusztus 10-ei nyúlfarknyi bejegyzésében legfőbb ellenségéről, az ostobaságról elmélkedik. Sziporkázó, áradó nyelvi bőséggel, találékonysággal nevezi nevén a jelenséget: ostobaság, butaság, dőreség, balgaság, botorság, badarság, bárgyúság, hülyéink, tökfész, mulya, félküllős, debatter-hájfejű, kerge, hígvelejűség, oktalan, eszelős, együgyű, kelekótya, csajbókos, művészóborkás, háborodottság, málé, oktondi, töksi, bangó, golyhóság, mamlaszság, bogarasság, tökkelütött, eszement,

40 Uo. 192.

41 Illyés Gyula: *Magyarok*. 69–70.

42 Pilinszky János: *Egy lírikus naplójából*. In *Szög és olaj*. Budapest, Vigilia. 1982. 400.

43 Illyés Gyula: *Magyarok*. 18–19.

44 Uo. 130.

45 Uo. 97.

46 Uo. 16.

őrült, csábult elméjű, téboly, észficamodottság, fajan-
kó, bódi, félvödrös, együgyűség, meglódult, gügye,
futóbolond. Ne gondoljuk, hogy a tudománya abban
állt, hogy rokon értelmű szavak szótárából szép sor-
jában kimásolta a szavakat; két-három mondatban
az ostobaság mindegyik megnyilvánulását be is mu-
tatta, jellemezte is.

Ha el is fogadjuk Illyés és Fülep tételét, hogy
a nyelv szelleme nem a szavakban él, e szokavalkád
után bátran kijelenthetjük: de, azokban is!

A hunoktól a halszagú rokonokig

Illyést gyermekkorától fogva szenvedélyesen érde-
kelte a magyar őstörténet. *Hunok Párizsban* című
önéletrajzi regényében elmondja, hogy Párizsba ér-
kezvén, lelki támaszt keresve, első útja a Pantheonba
vezetett. Nem a franciák halhatatlanjainak sírjánál
cövekelt azonban le, hanem a nagy elődöt, az Attila
hun királyt ábrázoló festmény előtt. Illyés gyermek-
korában a nép körében, különösen a kulturális góc-
pontoktól elvágott pusztán még nem eresztett gyökeret
a finnugor-elmélet, a fejekben, lelkekben a hun–ma-
gyar rokonság hagyománya élt. A finnugor rokonság-
ról minden bizonnyal csak az iskolában és későbbi ol-
vasmányjaiból szerzett tudomást. Illyés nem szégyellte
a halszagú atyafiságot, bármerre járt a világon, örült,
ha „szegény rokonokra” bukkant, mindig nagy szere-
tettel beszélt róluk – a *Magyarok*ban is. Oroszországi
úti beszámolójában is élénk, színes lapokat szentelt
uráli rokonainkkal való találkozásának. Nemhiába
készült nyelvésznek, a szaktudósok alaposágával is-
merte a finnugor nyelvészetet és őstörténetet, és ami
ennél sokkal lényegesebb, érdekfeszítően írt és be-
szélt róla. Száraz szakkönyvek után üdítő élmény
Illyés bámulatosan lényeglátó, világos, logikus, élet-
szagú „őstörténeti” fejtegetéseit lapozgatni.

A *Magyarok* egyik 1935-ös cikkéből tudjuk, hogy
ifjúkorában hőskölteményt tervezett írni a magyarok
bejövételéről: „A Kárpátok úttalan hágóin, havas eső-
ben ereszkedik a bizonytalan jövő felé egy didergő
szekérsereg – ezzel a látomással indultak az esetlen
alexandrinusok.”⁴⁷ Gyermekkori tervét 1953-ban vál-
totta valóra, versbe szedte a honfoglalást. *Árpád* című
versében szinte szó szerint tárul elénk a fejében csak-
nem húsz évvel korábban felderengett látomás:

*Halmot is alig látott az a nép még
s most: égbebökő sziklák és csucskok!
Eső s – október végén! – hó suhog;
jégrög csusszantja a riadt ló léptét.*

*És nincsen út! Csak összegyűlt lucskok
a szurdikokban. Se ösvény, se lábnyom.
Török a kerék köves patakágyon;
bukik a sík földhöz szokott tulok.*

Irodalmi arcképek

Ha a népi írók közül meg kell nevezni a legművelteb-
bet, szinte mindenkinek azonnal Németh László jut
eszébe. Ez rendjén is van, hiszen világviszonylatban
is kivételes ritkaság, hogy egy szépíró egyformán já-
ratos legyen mind a természet-, mind a társadalom-
tudományokban, és még tucatnyi idegen nyelvet is
ismerjen. Németh László káprázatos műveltsége el-
homályosítja a többiekét, nem tudatosul bennünk
eléggé Szabó Lőrinc, Féja Géza, Kodolányi János,
Illyés Gyula nagy kultúrája. Vegyük például Illyést!
Anyanyelvi szinten beszélt franciául, de ezen kívül bá-
mulatosan széleskörű irodalmi, történelmi, nyelvészeti
ismeretei is voltak. Párizsi éveiben a szakszervezet-
ben nemcsak franciát tanított, hanem csillagászatot,
ásványtant, drámaírást, összehasonlító finnugor nyel-
vészetet is. Ismereteinek tágassága is ámulatba ejtő,
de még inkább lényeglátó képessége, szemléletes gon-
dolkodása. A Petőfi-kutatók nyilván több szakköny-
vet olvastak a költőről, mint ő, de Illyés életet lehel az
eseményekbe, az ő Petőfije él. Parádés 1848. március
15-e eseményeinek bemutatása *Március magyaráza-
ta* című cikkében. Logikai láncra fűzi, és a szaktörté-
nészeknél sokkal érzékletesebben világítja meg a pes-
ti vásárra felsereglett vidéki magyarok kulcsszerepét
a forradalmi eseményekben. Ha nem lett volna vásár,
aligha tört volna ki a forradalom, mert Pestet ekkor
főként német polgárok lakták, és ők nem voltak for-
radalmi hangulatban.

A *Magyarok* kisebbik hányadában Illyés irodalmi
esszéi olvashatók. Az embert és művészt nagy erővel
látató portrék Fazekas Mihályról, Kölcseyről, Ady-
ról, Petőfi és Arany barátságáról. Bizonyos értele-
mben tehát olvasmánynapló is a *Magyarok*, irodalmi
portréi a nyilvános tanulás gyümölcsei.

Könyvészeti, szövegfilológiai megjegyzések

Már volt szó róla, hogy kötetbe gyűjtve cikkei, jegy-
zeteit, Illyés elhagyta eredeti címüket, bibliográfiai

47 Uo. 107.

adataikat, csökkentve ezzel külön-külön a cikkek és a kötet erejét is. Igyekeztem ezt a hiányt pótolni, igyekeztem kideríteni a negyvennyolc cikk megjelenési adatait. Négy esetben nem jártam sikerrel. Az Illyés-filológiának tömérdek adóssága van, de elsőként és legsürgősebben Illyés Gyula életművének régen esedékes bibliográfiáját kellene elkészíteni.

1940-ben és 1943-ban, ugyancsak a Nyugat Könyvkiadónál jelent meg a *Magyaroknak* az első kiadásával tökéletesen megegyező második és harmadik, úgynevezett propaganda kiadása is. Minden azonos – szedéstükör, lapszám stb. –, mindössze annyi az eltérés, hogy az első kiadás két kötetben jelent meg,

a második pedig a két kötetet megkülönböztetve, de egybekötve, ám a második kötet elejére kicsit zavaróan azt nyomták, hogy harmadik kiadás. A Szépirodalmi Könyvkiadó életműsorozatában az 1976-os kétkötetes *Itt élned kell* első kötetébe került a *Magyarok*, 1994-ben pedig a szekszárdi Babits Kiadó gondozásában látott újra napvilágot.

Illyés az előszóban az alábbi sorokkal bocsátotta olvasói elé munkáját: „Legszebb jutalmam az lenne, ha a könyvet kielégítetlenül tenné le, nemcsak kielégítetlenül, de lelkifurdalással. Ha szomjat oltanék belé; ügyem az ő ügye.” Ennyivel a *Magyarok* mostani kiadója is tökéletesen elégedett lenne!

KODOLÁNYI GYULA

Üzenet Lászlóffy Csaba után

„Barbár! Földöntúli szelíd ízek után futó”

(Álom a Szent Jobbról)

Hová lettél, könnyű léptű, kedves mutatványos ember, kinek kezei mindig csordultig tele szóval, s belőlük fényes légvárakat varázsolsz? Merre jársz, barátom, ki a világot kaleidoszkópon nézed, finom fordulattal új rendbe rántva a törött szócsillámokat? Láttattál bennük varázsos Kolozsvárt, az enyémet is, melyet álmokban bejárok. S nyel-tél savanyú mosóbenzin-füstöt, fuldokoltál málló betonkocka-ketrecek között.

Ha megláttál olykor, félrevontál lelkesen, s könyvvel ajándékoztál meg engem is, te mesés bőségű magvető. Hívtál, menjek le hozzátok. Ígértem, s nem mentem. A szó s a tett bennem mélyebben ül, súlyosabban figyel, s csak akkor moccan, ha hasad a föld, hasít szerelem, halál, születés. Reméltem, hogy érted ezt. Tudod, hogy a kézzorítás átadja, amit majd elmond egyszer a vers.

Ámítás volt-e varázslatod? Nem: az egyetlen, ami való, s lényegként lebeg a zagyva karavánszeráj felett. Csupa Fellegvár, csupa Házsongárd, csupa Donáti-kert. Bűvös világod: neki nyílik a nők szíve s öle, neki ajánlják fel magzatukat s álmaikat. Élni csak ott, abban a varázslatban lehet s érdemes.